

Hrvoje Volner
(Srednja škola Isidora Kršnjavoga, Našice)

PODUZEĆE “S. H. GUTMANN D. D.” U VRIJEME VELIKE GOSPODARSKE KRIZE (1929.-1934.)

UDK 674(497.5 Slavonija)”1919/1934”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 1. 2007.

Rad istražuje posljedice koje je velika svjetska gospodarska kriza (1929.-1934.) imala za poslovanje i vlasničku strukturu krupnog, pretežno drvo-prerađivačkog poduzeća “S. H. Gutmann d. d.” sa sjedištem u Belišću, koje je u Slavoniji djelovalo od 1884. do 1941. (Ur.)

Ključne riječi: poduzeće “S. H. Gutmann d. d.”, drvna industrija, svjetska gospodarska kriza 1929.-1934., Kraljevina Jugoslavija, državni intervencionizam.

Uvod

Kraljevinu Jugoslaviju velika gospodarska kriza zahvatila je nešto kasnije u odnosu na razvijene krajeve Europe i svijeta. Ponajviše zbog općeg privrednog i tehnološkog zaostajanja zemlje.¹ Jugoslavija je bila bogata sirovinama (od rudnika u Srbiji i Bosni i Hercegovini, do šumskog bogatstva Hrvatske), ali je u strukturi zaposlenih dominiralo agrarno stanovništvo, dok su industrijska kao i ostala zvanja, bila zastupljena u veoma malom broju. Budući da se u odnosu na industrijsku proizvodnju kao i kupovnu moć stanovništva ne može govoriti o hiperprodukciji kao osnovnom mehanizmu krize, u Jugoslaviji se tek od 1930. uočavaju jači poremećaji u gospodarstvu. Oni su ponajviše izazvani povlačenjem stranog kapitala iz bankarskog i industrijskog sustava zemlje (prije svega Hrvatske) nadovezavši se na poremećaje u funkcioniranju svjetskih tržišta.² S druge strane poduzeće “S. H. Gut-

¹ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Drvna industrija Hrvatske u gospodarskoj krizi 1930.-1934. godine“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, 8, Zagreb, 1976., 167.-168.; Vidi opširnije: Smiljana ĐUROVIĆ, „Zavođenje dirigitirane drvne privrede u međuratnoj Jugoslaviji“, *ACTA HISTORICO-ECONOMICA IUGOSLAVIAE*, vol. 10., Zagreb, 1983., 120.-124.

² Procjenjuje se da je u privredu Jugoslavije bilo uloženo oko 10 milijardi dinara stranog kapitala, od čega je u industriji i rudarstvu uloženo gotovo $\frac{3}{4}$ ili 73,8%. (Vidi opširnije: Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988. I. dio*, NOLIT – Beograd, 77.); U Hrvatskoj je po popisu stanovništva od 31. siječnja 1921. godine bilo 3,427.268 stanovnika. Prema

mann d.d.” krizu će osjetiti, već 1929. jer je svojim proizvodnim aktivnostima bilo vezano za tržišta srednje i zapadne Europe, tako da je kao veliki izvoznik moralo opseg svojih djelatnosti prilagoditi uvjetima na svjetskim tržištima.

Čitava industrijska proizvodnja Kraljevine Jugoslavije ovisila je o stranom kapitalu. Kupaca proizvoda industrijske proizvodnje u Jugoslaviji uglavnom nije bilo u tolikoj mjeri da bi mogli zadovoljiti proizvodne kapacitete industrijskih postrojenja npr. u drvnoj industriji koja je proizvodila parkete ili npr. luksuzni hrastov namještaj. Briga i rasprave o problemu i uopće o tome je li drvna industrija potrebna u Jugoslaviji javit će se u vrijeme krize, no dugoročnih rješenja za opći napredak zemlje neće biti, o čemu svjedoči oslanjanje privrednih i političkih subjekata zemlje na snagu njemačkog kapitala od 1934. do početka Drugog svjetskog rata.³

Doduše, kriza u industriji Kraljevine Jugoslavije, očita sredinom 1931., nastavila se na postojeću agrarnu krizu u zemlji (od kraja 1925.) izazvanu padom cijena pšenice.⁴ Sve je to dodatno, uz lom u funkcioniranju industrije, pojačalo krizu posebice među agrarnim stanovništvom za koje je od tada nestalo mogućnosti zarade na povremenim poslovima, prije svega na šumskim radovima, kada se sezonski znalo zaposliti između 100.000 do 120.000 radnika.⁵

Poduzeće “S. H. Gutmann d.d.”: postanak poduzeća i razvojne karakteristike

Mađarski poduzetnik Salomon Heinrich Gutmann osniva poduzeće “S. H. Gutmann” sredinom 19. stoljeća u mađarskom gradu Velikoj Kaniži. Poduzeće se bavilo prodajom plodina, no u to doba sve veći zamah dobivaju

turi zaposlenosti dominiralo je stanovništvo zaposleno u agraru i to 72,6% ukupnog broja stanovništva. U Hrvatskoj (bez Zadra, Rijeke i Istre) bilo je zaposleno u industriji 9,3%, trgovini 3,3%, u javnim službama i slobodnim zanimanjima i bez zanimanja 6% od ukupnog broja stanovnika. (Vidi opširnije: Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918.-1941.*, Zagreb, 1950., 14.-15.; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Osnovne karakteristike industrijskog razvoja na području Hrvatske u međuratnom razdoblju“, *ACTA HISTORICO-ECONOMICA IUGOSLAVIAE*, vol. 1, Zagreb, 1974., 61-62.; Mira KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, „Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radništva Savske banovine 1929-1939.“, *Povijesni prilozi*, god. 3 (1), Zagreb, 1984., 174.

³ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Utjecaj fašizma na ekonomsko-socijalnu politiku Hrvatske do travnja 1941.*, *Zbornik Fašizam i neofašizam*, Zagreb, 1976., 233.

⁴ Prosječna cijena pšenice između 1923. i 1924. iznosila je 335 dinara, a za sljedeći period 417 dinara za 100 kg. Već u razdoblju 1925. na 1926. cijena pšenice pada na 281 dinar za 100 kg. Posljedica toga bile su i astronomski visoke cijene kruha, tako da je dnevna zarada radnika i nižih činovnika jedva odgovarala vrijednosti 4 do 8 kilograma kruha. Pad cijena poljoprivrednih proizvoda od 1925. do 1931. iznosio je oko 70%, a direktno je zahvatio 75% stanovništva Hrvatske. (Vidi opširnije: M. MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura ...*, n. dj. 23-25.)

⁵ Josip LAKATOŠ, *Privredni almanah jugoslavenskog Lloydja 1929.*, gl. V., 11.

poduzeća koja se bave drvnom proizvodnjom. Stoga se tom poslu posvećuje i Salomon prvotno trgujući, a potom i proizvodeći bačve te posebno željezničke pragove.⁶ Prateći kretanja na europskom pa i svjetskom tržištu potonja generacija članova obitelji Gutmann⁷ dolazi u Slavoniju (u ekspanzionističkim kartama ondašnje mađarske politike Slavonija se navodi kao Južno Zadunavlje). Oni će, privučeni šumskim bogatstvom hrastovih sastojina porječja Karašice, Vučice i Vuke, 1884. u okolici Valpova izgraditi pilanu, skladište robe, radničke barake, te u potonjem razdoblju i željezničku prugu koja će voditi iz pilane i skladišta do pristaništa na obali rijeke Drave odakle je roba teglenicama otpremena prema značajnijim trgovačkim središtima Austro-Ugarske Monarhije.⁸

Poslove obitelji Gutmann u Slavoniji može se podijeliti u dvije etape, i to u:

1) *razdoblje investicijskog ulaganja* u infrastrukturu i proizvodne kapacitete Belišća koje je usporedo pratilo ulaganje u šumski veleposjed Gutmanna (procjenjivan je na oko 50.000 katastarskih jutara šuma, oranica i ribnjaka). To razdoblje je u razmaku od osnivanja pilane 1884. do 1910. označeno osnivanjem tvornice tanina i bačava 1889., osnivanjem pogona suhe destilacije drveta 1900., tvornice parketa 1902., kamenoloma nedaleko

⁶ Edit KERENCSENYI, „Uloga tvrtke H. S. Gutmann u razvitku kapitalizma u Mađarskoj“, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić), Osijek, 1980., 195.

⁷ Najstariji Salomonov sin Edmund (Velika Kaniža, 1841. – Belišće, 1918.) osnivač je trgovačke tvrtke „Edmund & Izidor Gutmann“ iz Beča, oženio se za Tršćanku, a 70-ih godina 19. stoljeća osniva podružnicu poduzeća u Trstu. Najvažnija je osoba u osnivanju radničkog naselja Belišća. Kao poreznik Virovitičke županije preuzima civilne dužnosti u Slavoniji; dugogodišnji je županijski poslanik.

Vilim (Vilmoš) Gutmann (Velika Kaniža, 1847. – Budimpešta, 1921.) oženio se nećakinjaom Izidora Krausza, koji je u ono doba bio jedan od najbogatijih židovskih kapitalista. Za svoje zasluge na razvijanju privrednog života Vilim je već u 35. godini stekao, ustvari kupio, titulu kraljevskog savjetnika, a kasnije je dobio i orden Željezne krune III. reda, uz barunsku titulu iz 1904. godine. Imao je četvero djece: Amaliju, Anu, Štefaniju (udana za Arthura) i Aleksandra Heinricha.

Lazar – Ladislav (Lacika) Gutmann (Velika Kaniža, 1855. – Beč, 1933.) Završio je studij na trgovačkoj akademiji u Beču, gdje se oženio i živio. Rijetko je dolazio u Belišće. Naslijedile su ga kćeri Edita koja se udala za baruna Karla Neumanna, podrijetlom iz Arada u današnjoj Rumunjskoj; bio je član poduzeća „Braća Neumann“ Arad, te član ravnateljstva dioničarskog društva poduzeća u Belišću. Druga Ladislavova kći Elizabeta udana je za Alfreda Czuczku. Alfred je bio češki bankar i industrijalac rodom iz Tropave. Bio je stalno nastanjen i vrlo aktivan u upravljanju poduzećem u Belišću, gdje je osnovao i teniski klub; imao je i većinski dioničarski udio u poduzeću pred početak Drugog svjetskog rata.

Aladar (Alfred) najmlađi je Simonov sin (Velika Kaniža, 1857. – Beč, 1921.). Po zanimanju je bio strojarski inženjer, što je umnogome koristio zalažući se za modernizaciju pogona u Belišću. Svoj privatni kapital ulagao je u razne tehničke inovacije u Belišću i Slavoniji, tako da je ubrzo bogatstvom prestigao svoju braću. Imao je četvero djece: kćerku Nelly, koja je umrla mlada, te sinove Ernesta (Ernö), Otta i Viktora.

⁸ D. KLEPAC, I. DEKANIĆ, Đ. RAUŠ, „Šumsko bogatstvo Slavonije i gravitacijskog područja „Belišća“ u vrijeme postanka „Kombinata Belišće“ i danas“, *Zbornik Kombinata Belišće*, (ur. Josip Roglić), Osijek, 1980., 40.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)* Osijek, 1996., 85.-86.

Slavonske Orahovice 1906., formiranjem Slavonsko-podravske željeznice 1909., te 1910. ribnjaka Grudnjak nedaleko od Zdenaca.

2) *razdoblje zastoja u investicijskom ulaganju i proširenju poduzeća* trajalo je od 1910. do 1941. godine. Karakterizira ga povremena racionalizacija pogona prožeta modernizacijom pilane, pogona suhe destilacije te u otvaranju briketarnice, koja je imala zadatak iskorištavanja pilanskog otpada. U tom razdoblju doći će do smjene u upravljačkom kadru poduzeća. S jedne strane poslove će sve više preuzimati članovi treće generacije obitelji Gutmann (Arthur⁹ i Viktor¹⁰ Gutmann, te zet Ladislava Gutmanna, Alfred Czuczka¹¹), a s druge poduzeće će se transformirati u dioničarsko društvo u travnju 1918. te će se od tada pa do 1941. otvoriti mogućnosti za stvaranje mješovitog oblika vlasništva nad poduzećem.

Iako je kroz čitavu povijest poduzeća sačuvana obiteljska kontrola u upravljačkom udjelu, s vremenom će, kako će se pokazati, udjeli u dioničarskom društvu prijeći u ruke niza drugih interesenata.

Poslovanje poduzeća u vrijeme gospodarske krize u Jugoslaviji

Prema izvještaju dioničarskog društva poduzeće "S. H. Gutmann d. d." je od 1921. do 1928. redovito isplaćivalo dividende dioničarima, koje su iznosile 10% godišnje.¹² Isplaćivanje visokih dividendi u ovom razdoblju posljedica je prije svega, još uvijek, monolitne strukture u vlasništvu dioničarskog društva, želje vlasnika udjela za što većim prihodima, a što je za posljedicu imalo bezumnu i neplansku sječú hrastovih sastojina.¹³ Kao najkрупnije poduzeće (uz Našičku d. d.) Gutmanni su veoma povoljno otkupljivali sirovinu za potrebe prerade, istu su izvozili po četverostruko višoj cijeni.¹⁴ U tom razdoblju u vlasništvu poduzeća glavnu riječ i udjele imali su članovi obitelji.

⁹ Edmundov sin Arthur (rođen 1874.) nastaviti će poslove očevim stopama, pa će ga se spominjati kao eksperta za rezanu građu. Arthur je bio predodređen za mjesto ravnatelja poduzeća čim se 1904. oženio kćerkom svoga strica, Štefanijom Gutmann (kćerkom Vilmoša Gutmanna), tako da je ojačao svoju upravljačku moć u tvrtci. Postao je član ravnateljstva poduzeća u Belišću te pivovare u Velikoj Kaniži, a njegova djelatnost u belišćanskom poduzeću bit će intenzivna do 1929., kada su se članovi treće generacije obitelji Gutmann posvađali oko poslovne politike. Arthur je uglavnom živio s obitelji u Budimpešti.

¹⁰ Viktor GUTMANN (Beč, 3. X. 1891 - ?), inženjer i industrijalac, veleposjednik, barun, sin Alfreda/Aladara i Otilije r. Polatrudin. Viktor Gutmann je 1930-ih posjedovao nekretnine u vrijednosti od tadašnjih milijun dinara.

¹¹ Alfred CZUCZKA, rodom iz Tropave u Čehoslovačkoj, živio u Beču i Belišću, rođen 18.2.1895., austrijski državljanin, industrijalac i bankar.

¹² HR-Državni arhiv u Osijeku, (dalje DAOS) 241. S. H. Gutmann d.d., kutija 1., omot 19., Deviznoj direkciji Narodne banke, dopis iz Belišća 7. 3. 1940.

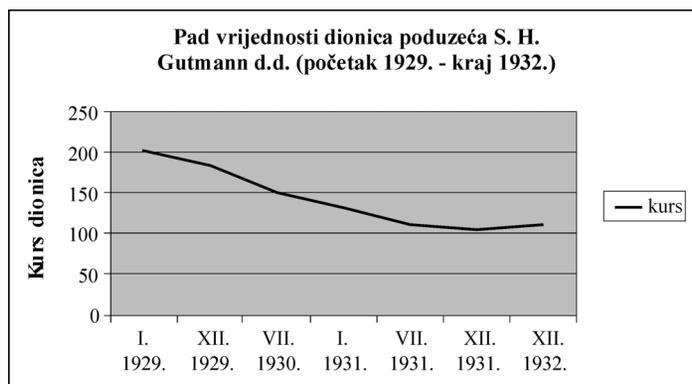
¹³ Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Društveno-ekonomski uvjeti razvoja "Kombinata Belišće“, *Zbornik Kombinata Belišće* (ur. Josip Roglić, Osijek, 1980., 120.

¹⁴ DAOS 123, Sudbeni stol Osijek KZP(81) 1932., kutija 2463. Omot Govor dr. M. Radoševića, Tužilaštvo je jedno vrijeme kalkuliralo da su samo ova dva poduzeća iznijela oko 5 milijardi dinara u razdoblju od 10 do 15 godina.

U razdoblju između 1929. i 1932. dolazi do katastrofalnog snižavanja izvoza ogrjevnog drveta iz Jugoslavije, i to sa 656.434 tone i vrijednosti od 142,6 milijuna dinara, na 192.272 tone i vrijednost od 31,7 milijuna dinara 1932. godine. Opada izvoz drvene građe, proizvoda od drveta, ekstrakta za štavljenje kože i željezničkih pragova. Najviše su pogođena poduzeća sa slavonskom hrastovinom jer je najviše pao interes za najkvalitetnije i najskuplje proizvode hrastovog drveta.¹⁵ U poslovnoj godini 1928./1929., te 1929./1930. dividende poduzeća "S. H. Gutmann d.d." isplaćivane su u vrijednosti od 6% godišnje, dok u sljedećem razdoblju od poslovne godine 1930./1931., pa sve do 1935./1936., dividende neće biti isplaćivane.¹⁶

Dionice poduzeća su na stranim burzama kotirale više od 20 godina, no podaci o tome dostupni su nam samo za razdoblje od početka 1929. do početka 1933. godine, te svjedoče o nestabilnosti na tržištu dionicama, koja se onda odražavala i na poslovne uspjehe tvrtke. Od početka 1929. godine dionice poduzeća bile su na iznosu od 201,5 dinara, krajem godine vrijednost im pada na 183,1, dok im sredinom 1930. godine vrijednost pada na 150 dinara. Početkom 1931. vrijednost im nanovo pada, i to na 132 dinara, dok će sredinom 1931. njihova vrijednost pasti na 110 dinara, krajem iste godine vrijednost dionica poduzeća "S. H. Gutmann d.d." past će na 105 dinara, dok će krajem sljedeće godine ove dionice porasti na 110 dinara. Akcije poduzeća više nikada neće povratiti staru vrijednost.¹⁷

Prilog 1. Vrijednosti dionica "S. H. Gutmann d.d."

Vrelo: Vuk VINAVER, „Ekonomska kriza i kursovi industrijskih akcija u Jugoslaviji (1929.-1935.)“, *ACTA HISTORICO-ECONOMICA IUGOSLAVIAE*, vol. 12., Zagreb, 1985., 176.-186.

¹⁵ S. ĐUROVIĆ, „Zavodjenje dirigovane drvene privrede u međuratnoj Jugoslaviji“, *ACTA HISTORICO-ECONOMICA IUGOSLAVIAE*, vol. 10, Zagreb, 1983., 125.

¹⁶ DAOS 241. S. H. Gutmann d.d., kutija 33., omot 280. Novine o tvornici i proizvodnji 1923.-1947., omot 7

¹⁷ Vuk VINAVER, „Ekonomska kriza i kursovi industrijskih akcija u Jugoslaviji (1929.-1935.)“, *ACTA HISTORICO-ECONOMICA IUGOSLAVIAE*, vol. 12., 176.-186., Zagreb, 1985.

Kotiranje akcija poduzeća pokazuju kretanja na stranom tržištu, čak i prije krize u zemlji, Gutmanni osjećaju velike lomove na stranom tržištu, tako da se za krizu počinju pripremati, već u sezoni šumske sječe 1930./1931. godine. U uvjetima agrarne krize, posao nekvalificiranog radnika bilo je lako zamijeniti radom seljaka koji će biti spreman prihvatiti lošije plaćen rad. Iako beskompromisni u svom djelovanju, Gutmanni su ipak znali sačuvati najvažnije djelatnike svojega poduzeća, kvalificiranu radnu snagu. Za ilustraciju, na početku sezone rada u šumi 1928. godine u Belišću je bilo zaposleno 3.187 radnika. Dok će 1930. u istom razdoblju poduzeće zapošljavati 2.264 radnika.¹⁸

Kriza u Jugoslaviji započela je sredinom 1931. pa smanjenje broja radnika na sezonskim poslovima govori da se Gutmanni pripremaju za krizu. S jedne strane, snižavaju cijenu rada, a s druge, smanjuju broj sezonskih radnika, od kraja 1928. do kraja 1930. skoro za 29%.¹⁹ Budući je posječeno drvo bilo spremno za preradu tek za dvije godine, to svjedoči o pripremama za predstojeću krizu, ali i o načinu kako se raspolagalo drvnom masom.

Stanje stalno zaposlenih radnika mijenja se nakon sezonskih poslova u veljači 1931. kada je poduzeće zapošljavalo 877 radnika i 90 namještenika. Ovaj broj može nam poslužiti kao ilustracija o jezgri stalno zaposlenih radnika koji su i nastanjeni u Belišću. Sljedeće godine u istom razdoblju njihov broj će se smanjiti, i to na 792 radnika i 80 namještenika, a uslijed redukcije poslovanja radili su samo nekoliko dana u tjednu. Slabljenjem krize u Europi 1933. poduzeće je radno vrijeme povećalo na pet dana, iako je krajem iste godine zaposlen 791 radnik i 83 namještenik, dok će u vrijeme konjunktura krajem 1935. poduzeće zapošljavati 899 radnika i 89 namještenika.²⁰

U razdoblju gospodarske krize stagnirala je i potrošnja sirovina, te se na osnovi utrošene sirovine može uočiti i opseg proizvodnje u tvornicama Belišća. Ako se 1930. godinu uzme kao barometar (*vidi prilog 3*), onda se vidi da će tek u 1934. godini doći do oporavljanja ove industrijske grane, no ni 1935. godine potrošnja sirovina neće doseći onu iz 1930. godine. Ipak padu potrošnje i cijena gotovim proizvodima na tržištu, poduzeće u Belišću se na vrijeme prilagodilo. U sezonskoj sječi 1930./31. bio je smanjen rad u šumama za 30%, sniženi su i režijski troškovi za 10% uslijed racionalizacije u pojedinim tvornicama i opće štednje. U sljedećoj poslovnoj godini bit će snižene i nadnice i plaće, i to 8 do 10%. Nedostatkom sredstava za financiranje poslovanja, poduzeće je bilo prisiljeno obustaviti proizvodnju, čak i one minimalne količine robe za koju bi se kupaca našlo na tržištu.²¹

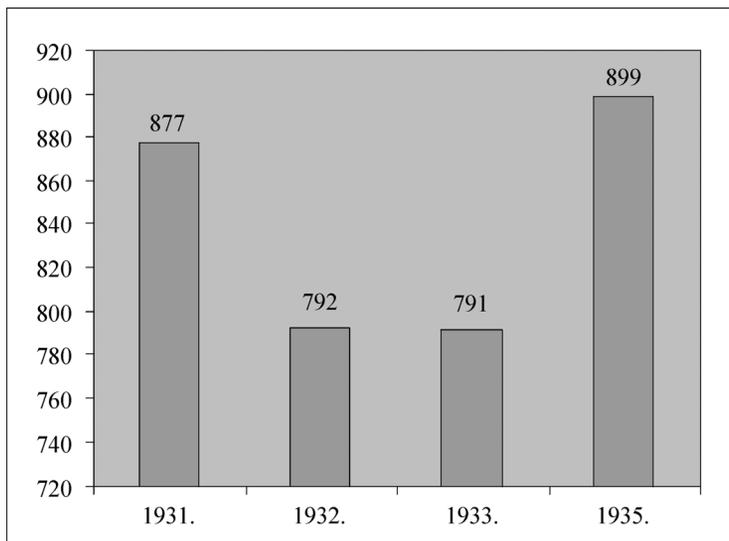
¹⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Drvno-industrijsko poduzeće “S. H. Gutmann” u Belišću i njegovo radništvo do 1941. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, 17/1, 1980., 71.

¹⁹ Isto, 75.

²⁰ Isto, 75.-80.

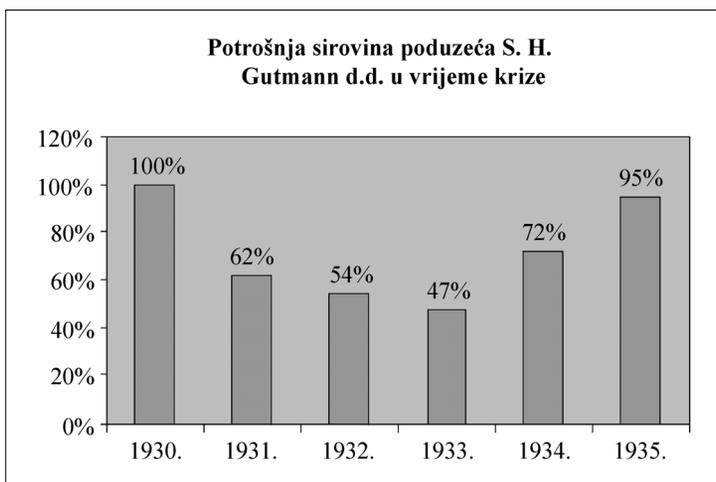
²¹ DAOS, 241. S. H. Gutmann d. d., kutija 25., omot 217. Banke 1923.-1938., omot 5 “Narodna banka, kredit 1931.”

Prilog 2. Stalnozaposleno radništvo poduzeća "S. H. Gutmann d.d." u vrijeme velike gospodarske krize

Vrelo: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Drvno-industrijsko poduzeće "S. H. Gutmann" u Belišću i njegovo radništvo do 1941. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, 17/1, 1980., 75.-80.

Prilog 3. Pad potrošnje sirovina u poduzeću u vrijeme gospodarske krize

Vrelo: F. ŠTROK, „Organizacija prodaje i nabave i utjecaj na proizvodnju“, *Zbornik radova simpozija "Kombinat Belišće kao činilac privrednog razvoja*, (ur. Josip Roglić), Osijek, 1980., 270.

Proizvodnja rezanog i ogrjevnog drveta smanjena je također za 30%, dok su cijene prema prethodnoj godini bile niže za 15% kod ogrjevnog drveta, a 25 do 30% kod rezane građe. Ogrjevno drvo poduzeće je uspjelo prodati u cijelosti, dok je rezanog drveta prodano za 50% manje, negoli prethodne godine.

Tvornica tanina nije umanjila svoju proizvodnju iako je robe prodano za 20 do 25% manje, a cijene taninu su bile smanjene za 15%. Smanjenje prodaje proizlazilo je iz redukcija u tvornicama kože, no i zbog uvoza jeftinijeg prekomorskog ekstrakta. Destilacija drveta smanjila je obim poslova za 10% u odnosu na 1930., a u isto vrijeme je nazadovala i prodaja octene kiseline, dok je prodaja drvenog ugljena smanjena za 30%. Proizvodi koji su se prodavali u inozemstvu također su smanjeni za 20 do 50%, dok su postignute cijene za 20 do 30% bile niže od prošlogodišnjih. Kamenolomi nisu promijenili obim proizvodnje, niti cijenu proizvoda. Poduzeće je imalo problema s naplatom računa koji je za kamen isporučila državi i banovini. Ribnjaci su imali istu produkciju (16 do 24 vagona ribe), no cijene ribe su pale za 30% tako da je opći rezultat bio nepovoljan u odnosu na 1930. godinu.²²

U korespondenciji s Narodnom bankom Kraljevine Jugoslaviji, prilikom molbe za podizanjem kredita 1931. sami Gutmanni izjavljuju *da bi se glavni uzroci koji su utjecali da rezultati u poslovnoj godini 1930./31. budu nepovoljniji od onoga u prethodnoj, trebali tražiti u svjetskoj gospodarskoj krizi, padu prodaje, padu cijena te poskupljenju kredita.*²³ Iako je poduzeće robu na kredit prodavalo samo najboljim poduzećima, poteškoće u naplaćivanju računa ležale su u nedostatku novčanih sredstava, odnosno u nestanku normalnog funkcioniranja banaka. Osim navedenog, probleme drvnoj industriji predstavljali su i devizni propisi u Austriji i Mađarskoj, gdje se dobar dio proizvoda poduzeća "S. H. Gutmann" prodavao. Kao izravna posljedica deviznih propisa produživala se isplata računa. Kupci bi deponirali novac u banke, no novčani zavodi nisu bili u stanju da im stave na raspolaganje dinare.²⁴

Prijedlozi izlaska iz krize. Uloga države

Depresija u drvnoj industriji bila je potaknuta poremećajima u svjetskoj ekonomiji, no privrednici u Jugoslaviji tražili su da država intervenira i na taj način spriječi bankrot cijele jedne industrijske grane. Kriza u drvnoj industriji implicirala je i različita rješenja, od zahtjeva za racionalnom eksploatacijom do zahtjeva za preorijentacijom produkcije.²⁵ Nekadašnji član osječke Trgovačko-obrtničke komore Milan Ulmanski, a potom Ministar šumarstva i ruda,

²² Isto, kutija 25., omot 217. Banke 1923.-1938., omot 5 "Narodna banka, kredit 1931."

²³ Isto, omot 5 "Narodna banka, kredit 1931."

²⁴ Isto.

²⁵ S. ĐUROVIĆ, „Zavođenje dirigovane drvne...“, n. dj., 125.

u vrijeme gospodarske krize nalazit će se na čelu najvećeg drvnog kombinata u Kraljevini Jugoslaviji "Šipada" u svojstvu generalnog direktora. Predlagao je povećanu potrošnju drveta na unutrašnjem tržištu. Prema mišljenju Ulmanskog *velika poduzeća bi trebala voditi izlasku iz krize, dužnost velikog kapitala je da fluktuaciju između dobre i loše konjunktura tako izravna da nacionalno-ekonomski efekt privredne baze ne bude suviše osjetljiv. I pored gubitaka velika šumska poduzeća ne bi trebala ograničavati svoj rad jer to izaziva sve veću nezaposlenost radnika. Pa bi produkciju trebalo forsirati bez obzira na gubitak.*²⁶ Smanjenje potrošnje bio je najveći udarac drvnog industriji, tako da je povezano s time došlo i do posebnih deviznih propisa u pojedinim državama, nestašice novca sa smanjenjem kredita i kontingentiranje uvoza drveta u Francusku i Alžir. Vrhunac stagnacije predstavlja 1932. godina, dok je 1934. godina već bila u znaku oživljavanja poslova u odnosu na 1933. godinu.²⁷

Država je postupila po nalogu najvećeg drvnog poduzeća i osim toga, poduzeća u državnom vlasništvu. Posljedica toga bilo je daljnje snižavanje cijena, a po tome i daljnje uništavanje sitnih prerađivača. Mali prerađivači su smatrali da je spašavanje nekoliko tisuća "Šipadovih" radnika daleko manja stavka od uništavanja srednjih i malih posjeda kojih je npr. u Dravskoj banovini bilo preko 130.000.²⁸

Stručna javnost i uloga krupnog industrijskog kapitala

Poduzeća koja nisu bila opterećena velikim kreditima u svrhu izgradnje, rekonstrukcije ili nabavke sirovina, lakše su podnosila posljedice krize, no i velike tvrtke, pogotovo u drvnog industriji, osjećale su nestašicu novca koja je prijetila zatvaranju pogona. Industrijalci prilike na novčanom tržištu smatraju abnormalnima, *pa tako i najsigurnija poduzeća ne mogu naći kredite za neprekidan rad tvornica*, za što se krivilo isključivo prestanak normalnog funkcioniranja domaćih banaka. Uz nepogodnosti na planu financiranja industrije, velike poteškoće osjećale su se i u javnim davanjima koja su i uslijed krize ostala jednaka, tako da su postala težak teret. Industrijalci su se slagali u potrebi snižavanja javnih tereta, kako državnih, tako banovinskih i općinskih, te i u snižavanju trošarina.²⁹

Politička rješenja i ekonomske mjere za izlazak iz gospodarske krize na području Jugoslavije svoj izražaj našle su u sukobima između industrije i

²⁶ Isto, 126.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, 125.-127.

²⁹ DAOS 241. S. H. Gutmann d.d., kutija 25. omot 217. Banke 1923.-1949., omot 5 "Narodna banka, kredit 1931."

socijale, te industrije i agrara (koji je od 1932. postao socijalom).³⁰ U ovom je sukobu retorika i s jedne i druge strane poprimila diskurs klasnog sukoba (koja se posebno očitovala u konferencijama industrijalaca i radničkih predstavnika od Ljubljane do Sarajeva u režiji Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja), a osim toga otkrivala je i novu dimenziju. Usljed izvlačenja stranog kapitala iz privatnog bankarskog sustava zemlje, došlo je do slabljenja pozicija industrije u zemlji uopće, jer za industriju više nije bilo obrtajnih kredita, što ju je dovelo u novu poziciju spram države i njezinih financijskih ustanova. U Bелиšću se u korespondenciji s Trgovačko-obrtničkom komorom u Osijeku kritizira upravo jačanje uloge države u gospodarstvu, kritizira se *namjera države da stvara progres, umjesto da ga samo, kao što je to bio slučaj do sada, konstatira*.³¹

U vrijeme gospodarske krize, i pada kupovne moći za preko 70% stanovništva, poljoprivredni i industrijski protekcionizmi, kao dva suprotna tabora nalaze svoje zagovornike. Borba protiv pogodnosti za industriju, koja je u dijelu javnosti u Jugoslaviji nalazila svoje zastupnike, mogla bi se okarakterizirati jugoslavenskim New Dealom. Anketa Šumarskog fakulteta u Zagrebu, izvršena 1930. godine na zanimljiv način je pokazala smjer u kojem je ta kritika išla.

Anketa je pokazala da je poljoprivredna proizvodnja, zbog visokih troškova proizvodnje i niskih cijena njenih proizvoda, nerentabilna. Budući da se poljoprivredom bavilo blizu tri četvrtine stanovništva koje živi direktno od ove djelatnosti, predlagalo se – snižavanje uvoznih carina na industrijske proizvode, koje znatno poskupljuju sredstva poljoprivredne proizvodnje. Osnovni cilj privredne politike, zaključuje anketa Šumarskog fakulteta, trebao bi biti jačanje kupovne moći u poljoprivredi, a ne umjetno stvaranje i podržavanje industrije koja *“inače nema zdravih preduvjeta”*.³²

Industrija bi se trebala podizati isključivo u cilju narodne obrane, a žrtve i teret toga trebala bi podnijeti cijela nacija u vidu direktnih potpora takvim industrijama.³³ Na ovaj način bi se stvorilo državno vlasništvo u industriji koju bi, po logici stvari, vodili *najbolji sinovi*, a porezno opterećenje za izgradnju ovakve industrije snosili bi porezni obveznici. Nešto kasnije će ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Andrej Gosar iznositi slične stavove o štetnosti industrije, jer ona dovodi do istih problema koje imaju

³⁰ M. MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura...*, n. dj., 60. “...19. travnja 1932. donesen je Zakon o zaštiti poljoprivrednika. Mnogo prije toga roka oskudica novca u zemlji je izazvala povlačenje uloga iz banaka. Odgoda plaćanja zemljoradničkih dugova i već postojeća veća ili manja nelikvidnost privatnih novčanih zavoda imala je za posljedicu proširenje zaštite neispunjavanja obaveza i na one banke, koje budu tražile takve zaštite...”

³¹ DAOS 241, S. H. Gutmann d.d., kutija 28., 232. Radničko pitanje 1938. Konferencija u Sarajevu...

³² Isto, kutija 35., Novinski članci, omot 8. Revizija carinske tarife 1930. godine, Predavanje profesora šumarskog fakulteta iz Zagreba, dr. Poštića.

³³ Isto.

razvijene zemlje zapadne Europe, od ekološke neuravnoteženosti, stvaranja proletarijata, itd. Smatra da je država pozvana da prekine s industrijskim protekcionizmom, te da se industrija decentralizira, čime bi se ovoj privrednoj grani dali okviri koje može vlastitim sredstvima obraniti, bez opterećivanja nacionalne ekonomije (koja je agrarna).³⁴

Potražnja za kreditima tijekom velike gospodarske krize, motivirat će Gutmanne da sredinom studenog 1931. potraže kredit u visini od 20,000.000 dinara od Narodne banke, filijale u Osijeku. Kako stoji u molbi, tvrtka objašnjava da po prvi put traži kredit od neke domaće banke, jer je sve do sada dogovarala u inozemstvu. Poduzeće u istoj molbi traži da mu se, zbog lošeg stanja domaćih novčarskih zavoda, omogući primanje poslovnih mjernica poduzeća, čime bi se poduzeću omogućio nesmetan rad. Prema istom izvoru Gutmanni tvrde kako njihov dug bankama iznosi 1/20 aktive poduzeća, tj. manje od polovice vrijednosti produkata pohranjenim na skladištima, no da sezonu šumskih radova neće moći početi bez poslovnog dogovora s novčarskim zavodom,³⁵ koji bi im omogućio nesmetano pokretanje poslovanja. Da bi poduzeće dobilo ovaj kredit moralo je zadovoljiti neke kriterije koje je Narodna banka nalagala, prije svega *je li u poduzećima koja traže kredit zastupljen jugoslavenski ili strani kapital*,³⁶ budući da u arhivskim izvorima nismo pronašli nikakve podatke o sklapanju ovog kredita, banka Gutmannima kredit vjerojatno nije odobrila.

Da bi se riješio problem financiranja proizvodnje, no isto tako da bi se vratili dugovi prema vjerovnicima, Gutmanni u dopisu Narodnoj banci objašnjavaju kako bi do novca mogli doći jedino forsiranjem prodaje zalihe robe. Budući da domaće tržište tu robu ne bi moglo preuzeti, poduzeće bi sniženim cijenama moglo uvećati izvoz svojih proizvoda. U molbi Narodnoj banci poduzeće traži dopuštenje da devize koje na taj način dobije, smije upotrijebiti za otplatu zajmova u stranoj valuti, na ovaj način bi otplatili zajmove u iznosu od 210.000 USD i 2,400.000 čehoslovačkih kruna. Poduzeće je već u travnju 1932. predviđalo da bi reduciranjem cijena svojih proizvoda moglo uvećati svoj izvoz, te da bi za otplatu zajmova svakog mjeseca mogli upotrijebiti devize u iznosu između 1-2 milijuna dinara.³⁷

³⁴ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Položaj radništva sjeverne Hrvatske u vrijeme Savske banovine", *Povijesni prilozi*, God. 1 (1), Zagreb, 1982., 258.

³⁵ DAOS 241, S. H. Gutmann d.d., kutija 25., omot 217. Banke 1923.-1938., omot 5. "Narodna banka kredit 1931.", dopis Narodnoj banci filijala Osijek, iz Belišća 16. studeni 1931.

³⁶ Isto, omot 217. Banke 1923.-1938., omot 5. "Narodna banka kredit 1931.", dopis Narodne banke 6. 7. 1931.

³⁷ Isto, kutija 26., 220. Korespondencija s Jugobankom 1932., 33., omot otplata zajma u stranoj valuti, dopis Narodnoj banci od 1. 4. 1932.

Nakon krize i posljedice

Budući da gospodarstvo nije nailazilo na jednaku količinu ulaganja kao u doba prije krize, jedini je izlaz bio u pristajanju jugoslavenskih vlastodržaca ekonomskoj politici koja je vodila k utjecajnoj sferi Njemačke. Za Gutmanne do osjetnog poboljšanja općih prilika dolazi tek u drugoj polovici 1936. godine. U 1936./1937. poduzeću je pošlo za rukom da opet znatnije povisi svoj ukupni promet. U tom je razdoblju pilana u Belišću prestala raditi, a balvani su se izravno iz šuma izvozili u Mađarsku i Austriju, što će izazvati sporove sa sindikatima. U 1938. promet je počeo nazadovati, ali su cijene bile povoljnije od onih iz 1936./1937. i ranijih godina, tako da je bruto prihod od proizvodnje u 1937./1938. pokazao i dalje tendenciju porasta. Poslovna godina 1938./1939. odvijala se u prvoj polovici u znaku izrazite krize u poslu s drvom za ogrjev, čija je prodaja u odnosu na prethodnu godinu nazadovala za 20%. Ukupni promet također je nazadovao za 8%, a u usporedbi s 1936./1937. za 13%. Nazadovanje bi bilo još veće da pred kraj 1936. nije došlo do porasta potražnje na svjetskom tržištu i do čvršće tendencije u cijenama. Dividende je poduzeće čitavo razdoblje između 1936. i 1939. godine plaćalo redovito, i to u iznosu od 2,5%. Ako se ovaj iznos usporedi s dividendama od 10% iz razdoblja do 1928., uviđa se sva težina krize³⁸.

Promjene u vlasničkoj strukturi “S. H. Gutmann d. d.”

Glede “S. H. Gutmann d. d.” posljedice gospodarske krize u razdoblju od 1931. do 1938. bile su najočitije u vlasničkoj strukturi. U potonjem razdoblju dolazi do novih promjena – po rješenju ministra financija od 18. listopada 1939. sva dioničarska društva čija se poduzeća nalaze u zemlji, a dionice su im bile, ili se nalaze potpuno odnosno djelomično u vlasništvu stranih državljana, bila su dužna izvršiti prijavu o tome deviznoj direkciji Narodne banke. Nikakva isplata dividendi nije se smjela provoditi bez znanja devizne direkcije, čime se htjelo zaustaviti otjecanje deviza iz države. Za dionice stranih vlasnika moralo se točno prikazati kako su njihovi vlasnici došli do istih, tj. upisom i uplatom prilikom osnivanja društva, ili kasnijom kupnjom. U oba slučaja bilo je važno navesti način na koji su strani vlasnici unijeli potrebne iznose za upis odnosno kupovinu dionica, kao i kako se postupilo s uvezenim devizama³⁹. Deviznu direkciju Narodne banke u poduzeću “S. H. Gutmann d. d.” zanimalo je kada je i kome barun Ladislav Gutmann prodao 20.000 komada dionica nakon 1931. godine⁴⁰, zatim kako i od koga je poduzeće British Yugoslavian Limited London kupilo 40.000 komada dionica

³⁸ Isto, kutija 33., omot 280. Novine o tvornici i proizvodnji, 7. Novinski članci o poduzeću 1937.-1947., Dopis Jugoslavenskom Lloyd 1939.

³⁹ Isto, 241. S. H. Gutmann d. d., kutija 1, omot 19., Trgovinsko-industrijska komora u Osijeku, broj 8726/1939.

⁴⁰ Barun Ladislav Gutmann umire 1933. godine, a posljednji put je zastupan na skupštini dioničarskog društva 1931. godine po Alfredu Czuczki.

poduzeća te je li i u kojem iznosu ova tvrtka unijela u Jugoslaviju kapital za kupovinu akcija, s obzirom da se englesko poduzeće pojavljuje tek u 1937./1938. poslovnoj godini. Tijekom 1941. pojavio se i novi dioničar Creditanstalt-Wienerbankverein, i to s ogromnim paketom od preko 84.000 komada dionica. Te dionice bile su uglavnom vlasništvo Alfreda Czuczke koji ih je prenio u Švicarsku i tamo ih prodao putem banke Schweizerische Bankgesellschaft u Zürichu njemačkim kupcima.⁴¹

Ako zbrojimo engleske i njemačke udjele, broj dionica u stranom vlasništvu, bez manjih dioničara, iznosio je 124.000 komada (što znači da je, ako se oduzme od ukupnog broja dionica koji je iznosio 200.000 komada, broj dionica u stranom vlasništvu iznosio 62%⁴²). Vlasti NDH su po okupaciji, na "osnivačkoj skupštini" novog dioničarskog društva 3. kolovoza 1941. godine uspjele, otimanjem od nearijaca i prikupljanjem ostalih registriranih dionica, skupiti svega 64.573 komada dionica. Njemački dioničari su uložili protest, no budući da njihove dionice nisu bile pravilno registrirane, po propisu Devizne direkcije Narodne banke, njihov je protest zbog prekratkog roka za polaganje dionica bio nevažeći.⁴³

Zaključak

U vrijeme gospodarske krize 1930. do 1934. Gutmanni su živjeli na tekovinama druge generacije ove obitelji, odnosno na tekovinama koje su proizlazile iz politike kupovine vlastitih šuma. Poduzeće nije moralo plaćati sirovinu za pokretanje proizvodnje poduzeća, a šume koje su se eksloatirale kupljene su i isplaćene, kao što je rečeno, u prethodnom razdoblju. S druge strane, poduzeća koja nisu bila te sreće morala su se boriti s naglim padanjem cijena i s dugoročnim ugovorima za eksploataciju šuma, čije su cijene bile ustanovljene u vrijeme konjunktura.⁴⁴

U odnosu države prema velikim industrijskim poduzećima u stranom vlasništvu, nakon gospodarske krize, vidljiv je zaokret od afirmativnog prema negativnom držanju. To potvrđuju propisi Narodne banke Kraljevine Jugoslavije o kreditiranju isključivo domaćih poduzetnika i propisi Ministarstva financija kojima su se pratile sve transakcije s dionicama stranih vlasnika.

⁴¹ DAOS, 241. S. H. Gutmann d. d., kutija 1, omot 1., Podaci industrijskih poduzeća.

⁴² Broj se razlikuje od podataka prikazanih kod Tibora KARPATIJA u „Kronologija razvitka organizacije kombinata "Belišće" od njegovog postanka do 1978. godine“, *Zbornik radova simpozija "KOMBINAT BELIŠĆE"* (ur. Josip Roglić), 247. jer autor iznosi podatak o 52% domaćih i 48% stranih vlasnika. Podatke uzima iz izvještaja komisije privrednog savjeta o poslovanju poduzeća.

⁴³ DAOS, kutija 1, omot 1., Podaci industrijskih poduzeća

⁴⁴ Isto, kutija 25., omot 217. Banke 1923.-1938., omot 5. "Narodna banka kredit 1931.", dopis Narodnoj banci iz Belišća, 24. 12. 1931.

Summary

THE COMPANY *S. H. GUTMANN D. D.* AT THE TIME OF THE GREAT DEPRESSION (1929-1934)

The paper investigates the consequences that the Great Depression (1929-1934) had for the business and the ownership structure of the large, predominantly wood-processing company *S. H. Gutmann d. d.*, headquartered in Belišće, which operated in Slavonia in the period between 1884 and 1941.

At the time of the Great Depression, from 1930 to 1934, the Gutmanns subsisted on the acquisitions of the family's second generation, i.e. on the acquisitions resulting from the policy of buying their own forests. The company did not have to pay for the raw materials it needed to launch its production, and the forests they exploited were bought and paid for, as we have already mentioned, in the previous period. The companies that were not so lucky, on the other hand, had to struggle with sudden price drops and long-term forest exploitation contracts whose prices were set at the time of conjuncture.

A change from affirmative to negative attitude can be observed in the state's treatment of large industrial companies owned by foreigners after the Great Depression. This is confirmed by the regulations of the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia that proscribed that credits could be granted only to domestic entrepreneurs, as well as by the regulations of the Ministry of Finance that monitored all share transactions carried out by foreign owners.

(Prijevod sažetka: Ana Levak Sabolović)

Key words: company *S. H. Gutmann d. d.*, wood industry, Great Depression 1929-1934, Kingdom of Yugoslavia, state interventionism.